

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

До 110-річчя Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

МОНОГРАФІЯ

ІНТЕГРАЦІЯ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР: ДІАЛОГ ЗІ СТЕЙКХОЛДЕРАМИ

Вінниця-2022

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

До 110-річчя Вінницького державного педагогічного
університету
імені Михайла Коцюбинського

МОНОГРАФІЯ

ІНТЕГРАЦІЯ В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ОСВІТНІЙ ПРОСТІР: ДІАЛОГ ЗІ СТЕЙКХОЛДЕРАМИ

Вінниця-2022

ти
до
іти
ся.
на

ки
ни.
оти
ому

вої
ого
та
ією
кої
ких
до

ній
сіма

ехід
агає
тніх
ості.
асть
амах
и та
ими

ітра
тніх
ьних

УДК 37.011.3-051:159.923

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

(протокол №2 від 28.09.2022 р.)

Рецензенти:

Петрук В.А., доктор педагогічних наук, професор, Вінницький національний технічний університет;

Галузяк В.М., доктор педагогічних наук, професор, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

0-75   Інтеграція в європейський освітній простір: діалог зі стейкхолдерами : монографія / За заг. ред.: Акімова О.В., Фрицюк В.А. Вінниця : ТОВ «Друк», 2022. 372 с.

ISBN 979-619-7228-41-0

У монографії «Інтеграція в європейський освітній простір: діалог зі стейкхолдерами», присвяченій 110-річчю Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського висвітлена широка палітра проблеми особистісно-професійного розвитку майбутніх фахівців у процесі інтеграції в європейський освітній в різних аспектах у статтях стейкхолдерів, спільних публікаціях науковців кафедри зі стейкхолдерами.

Для педагогічних працівників закладів вищої освіти, студентів, аспірантів, докторантів.

19. The Charter of fundamental rights of the European Union, October 29, 2004 [Electronic resource]. URL:<https://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/36c0a287-c065-46da-842e-b7f3a9f8c212> (дата звернення: 05.09.2022).

20. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. European Communities, 1997 [Electronic resource]. URL: https://europe.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty_of_amsterdam_en.pdf (дата звернення: 09.09.2022).

21. Council Resolution of 27 June 2002 on lifelong learning (2002/C 163/01) [Electronic resource]. URL:<https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=C:2002:163:0001:0003:EN:PDF> (дата звернення: 05.09.2022).

22. Key Data on Education in Europe 2009. European Commission, EACEA, 2009 [Electronic resource]. URL: <http://www.aic.lv/bolona/2010/Reports/Keydata2009.pdf> (дата звернення: 01.09.2022).

23. Key Data on Education in Europe 2012. European Commission, EACEA, 2012 [Electronic resource]. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5741409/978-92-9201-242-7-EN.PDF/d0dcb0da-5c52-4b33-becb-027f05e1651f> (дата звернення: 04.09.2022).

24. Schaefer M., Galkowski A., Getman O. Hochschulbildung im 21. Jahrhundert – neue innovative Wege. Journal'Association 1901 SEPIKE, 2014. Osthofen, Deutschland; Poitiers, France, Los Angeles, USA. Ausgabe 05, 2014. P. 6–17.

Столяренко О.В.,

професор кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами ВДПУ імені Михайла Коцюбинського;

Столяренко О.В.,

доцент кафедри іноземних мов Вінницького національного технічного університету;

Коваль Ю.В.,

аспірантка кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами ВДПУ імені Михайла Коцюбинського;

КУЛЬТУРОЛОГІЧНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ В СУЧАСНИХ ПІДХОДАХ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТІСНИХ ЦІННОСТЕЙ

Щоб визначити культурологічно-цивілізаційні домінуючі підходи дослідження особистісних цінностей в різних соціокультурних умовах, перш за все, ми знайомилися з сутністю та сучасними інтерпретаціями такого складного явища, як культура. Одним із перших це поняття було визначено

англійським ученим Е. Тейлором. Він уважав, що культуру, в широкому розумінні цього слова, складають знання, вірування, мистецтво, моральність, закони, звичаї і деякі здібності та звички, які засвоюють члени відповідного суспільства. Культура – складна філософська категорія. Сам термін (від лат. cultura – обробка, виховання) має багато різних тлумачень. Для частини не лише аматорів, а й дослідників феномен цього явища визначається як творчість у площині мистецтва, літератури, освіти, гуманітарно-духовних сфер життя народу. Історія засвідчує іншу реальність: культура – явище всеосяжне й охоплює сфери як свідомості, так і буття людини, суспільства, її духовної й матеріальної життєдіяльності. Культуру можна уважати певним соціальним механізмом, який відтворює ті чи інші еталони і норми поведінки людей. Розвиток культури визначається, насамперед, наступністю, збереженням усіх позитивних цінностей, які знаменують собою безперервність суспільного прогресу. Культура – це предметно-ціннісна форма засвоєвано-перетворювальної діяльності, в якій відображається історично-визначений рівень розвитку суспільства, народжується і утверджується сенс людського буття. Це сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства і людини.

Вивчення проблеми цінностей, переважання в суспільстві світоглядної гуманістичної установки неможливе без врахування соціокультурних обставин, звертання до такого поняття, як «культура». У нашій системі координат вона посідає важливе місце і розглядається у таких вимірах: а) з одного боку – це сукупність об'єктивацій, цінностей, а з іншого – взаємопов'язаних з ними видів діяльності (форм поведінки, норми дій, манер), причому завжди і одночасно представлена цими двома складовими; б) об'єктивації і цінності виступають результатами тієї суспільної («родової») діяльності людини, у ході якої вона олюднює природу і вводить себе у світ речей, тобто створює світ: своєрідне середовище, в якому існує. Культура як діяльність являє собою певне утворення, освоєння, перетворення і використання об'єктивацій, що становлять певну цінність, а як

річ вона виступає сукупністю об'єктивацій людських відносин, опредмечених в цінностях; в) об'єктивації можуть являти собою предмети, форми поведінки (норми вчинків) і знаки – діяльність, пов'язана з ними, може однаковою мірою носити суспільний і духовний характер; г) об'єктивації – це не тільки результат суспільної діяльності людини, вони одночасно виступають її регуляторами – однаково містять продукти, призначені для задоволення безпосередніх потреб, і засоби, які слугують для їх виробництва.

Відповідно до предмета дослідження, ми спиралися на дефініції культури, представлені А. Кребером і С. Клуххоном. В їхньому розумінні культура виражає експліцитні та імпліцитні норми, які визначають поведінку, що опосередковується за допомогою символів; вона виникає в результаті діяльності груп людей, втілення у засобах. Її сутнісне зерно полягає в традиційних (що склалися історично) ідей і засвоєваних цінностей. З одного боку, культура – результат діяльності, з іншого – регулюючий елемент її подальшого здійснення. Леслі А. Уайт представив дефініцію. Як і попередня, вона являє собою певний інтерес при вивченні цінностей. На його думку, культура – організація тих явищ і видів діяльності (норм вчинків), предметів (засобів, речей, створених за допомогою знарядь), ідей (віри, знання) і почуттів (установок, аттитюдів, цінностей), які пов'язані з використанням символів. Не виходить за межі нашої понятійної системи координат трактування культури у Ю. Лотмана, на думку якого вона являє собою сукупність усіх неспадкових інформацій, способів їх організації і збереження. Дефініція стикається з визначеннями, які висувають на передній план ту обставину, що культура – це «навчена поведінка». Такої точки зору притримуються І. Кон, Д. Бідні, Р. Лінтон. Найбільш важливим для нас є визначення, яке стосується культури як цінності. У М. Вебера культура – це уявне і значуще розмежування безглуздої безмежності подій цивілізаційного розвитку, ... доводиться його залежність від теорії цінностей. Незважаючи на те, що дефініції Вебера носять ідеалістичний характер (учений удатний уявити собі «ідеали, що звеличуються над суспільством»), все ж можна сказати, що розуміння ним культури

закономірно вписується у вищезгадану систему координат. Цитування різноманітних визначень культури не було метою нашого дослідження [5]. Доцільніше було б говорити про сфери її розповсюдження. Враховуючи усе вище сказане, ми можемо, по суті зазначити, що всі явища людського життя пов'язані з культурою, і немає жодного із них, яке не мало б відношення до неї. Це один із аспектів суспільних відносин. Якщо суспільство – це сукупність, система відношень, що склалися між індивідом і колективом, яка опосередковується об'єктивацією; то культура – це сукупність, система відношень, які склалися між людиною і об'єктивацією, система, яка опосередковує відносини між індивідом та іншими людьми. Тому надзвичайно важливо, на якій основі вони вибудовуються.

Із отриманого в результаті наукового пошуку трактування культури випливає й те, що розподіл предметів і явищ відбувається за сферами відповідно до роду об'єктивацій: матеріальна, соціальна (в межах якої здійснюється колективне спілкування) культура і духовна. Ці три складові (сфери) культури відповідно зумовлюють систему суспільно-культурної діяльності людини: а) та, яка відповідає матеріальній культурі – це матеріальне виробництво, пов'язані з ним обмін і споживання, створюють опредмечені об'єктивації; 2) діяльність, яка відповідає соціальній культурі, – існує для створення об'єктивацій поведінки і груп людей, спрямоване на формування суспільства і колективів, і пов'язана з нею повсякденна практика; 3) духовну культуру представляють освіта і комунікація. Як у суспільстві, так і культурі мова йде про систему відносин людина–об'єктивація–людина; тільки, коли ми говоримо про суспільство, то виділяємо ставлення людини до іншого, а коли про культуру – об'єктивацій.

У тлумачному словнику – культура – це сукупність досягнень людства у виробничій, суспільній і розумовій сферах. Дослідники звертають увагу також на ціннісну природу культури. Так І. А. Зязюн вважає, що культура зумовлює систему ціннісних уявлень кожної людини і регулює її індивідуальну, соціальну поведінку, слугує основою для постановки і здійснення пізнавальних, практичних і особистісних завдань [1, с. 131]. І як стверджує М.

Лукашевич: «Культура особистості – сукупність соціальних норм і цінностей, якими керується індивід у процесі практичної діяльності» [3, с. 28]. Вивчаючи праці Ю. Волкова, П. Кононенка, І. Лосєва, С. Черепанової, С. Шендерика, А. Яртися, ми визначили, що термін «культура» вживається у різних значеннях, і може уважатися всезагальною сутнісною основою людської діяльності, яка задає нормативні рамки поведінки соціальних суб'єктів, а її елементами виступають знаки і знакові системи, які об'єктивують соціальні символи: норми, цінності, знання про світ, людину, та їх інтерпретації. Саме культура визначає засади життєвлаштування в конкретній соціокультурній ситуації, умови, в яких відбувається формування особистості, пропагує або заперечує гуманістичні цінності, ціннісне ставлення до людини.

А. Юдін у визначенні культури виділяє такі загальні позиції: а) культура – це рівень розвитку певного суспільства (особистості); б) це сукупність матеріальних і духовних цінностей; в) спосіб діяльності певного суспільства, за допомогою якого воно досягло свого рівня і виробило духовні цінності. На думку автора, будь-яка з цих позицій передбачає методологічну установку, що існують послідовні стадії розвитку, через які мають пройти всі суспільства. А. Юдін вважає, що культура – знаковий феномен і наділена такими функціями: фіксація інформації у різноманітних текстах (за Ю. Лотманом культура – «спадкова пам'ять»; здійснення комунікації в суспільстві в часі (передача інформації від покоління до покоління) і в просторі. Аналізуючи зміст і структуру категорії «культура», виявлено, що існує більше двохсот п'ятидесяти її визначень і як суспільне явище воно надзвичайно багатогранне. Порівнюючи різні трактування, ми отримали досить повний образ: культура – це система матеріальних і духовних цінностей; це результат розвитку особистості; це система нормативних орієнтацій. Доповнюючи існуючі точки зору, за основу беремо визначення, що культура – це система цінностей особистості і суспільства в цілому [5].

Здійснений нами аналіз інтерпретацій цього багатогранного явища, дав змогу зробити деякі узагальнення. *По-перше*, культура являє собою створену людиною «іншу природу». Це світ, «надбудований» над незайманою природою. Іншими словами,

вона не може існувати окремо від людства. Де є суспільство, там і формується культура, в якій виховується людина. Звичайно, якщо уважати суспільством не будь-яке угруповання людей, а лише таке, що виникає і функціонує на ґрунті суспільно-корисної діяльності. *По-друге*, культура вбирає в себе спільні для всіх індивідів цінності (матеріальні, духовні, ідеальні). Тобто усе те, що для людини має життєве значення, визначає сенс її існування. Отже, культура – це світ, наповнений *людським* змістом. Це прояв рівня розвитку людини, яка виступає її суб'єктом і носієм, і формується як особистість у процесі культурно-творчої діяльності. Так людські якості – наслідок засвоєння мови, засвоєння суспільних цінностей, традицій, оволодіння прийомами і навичками трудової діяльності. За своєю сутністю людина не тільки біологічна, а й соціокультурна істота. Один лише біологічний організм не може свідчити про належність до людського роду. Індивід стає людиною лише у процесі прилучення його до культури. Тому, *по-третє*, культура – це «міра людського в людині й суспільстві», що виступає головною характеристикою виховання соціальної людини в соціумі. На думку А. Яртися, С. Шендрика, С. Черепанової, саме в цьому полягає величний гуманістичний зміст такого суспільного явища, як культура... це немовби вищий прошарок життя на Землі, який виник разом з людиною і розвивається разом з нею, причому цементують цю царину гуманістичні духовні цінності, прагнення до яких підносить особистість. Саме культура, а не, скажімо, матеріальне виробництво, виступає справжньою метою людської діяльності [5]. Складність і багатогранність людської життєдіяльності зумовлюють труднощі у визначенні внутрішньої структури культури як цілісного феномена. Так, залежно від існуючих сфер та видів життя і діяльності людей можна виділити культуру матеріальну і духовну, політичну і правову, моральну і художню, культуру праці і побуту. В свою чергу, кожна вказана царина має внутрішню структуру і певну специфіку. Скажімо, культура праці може структуруватися на професійною ознакою: культура землеробства, металообробки, народних промислів. Але нас цікавить, наскільки ці різноманітність проявів культури пов'язані з вихованим

ціннісного ставлення до людини, забезпеченням гідних умов існування кожного члена суспільства, чи існують вони заради блага кожного, чи наділені високим гуманістичним змістом. У цьому плані важливо підкреслити, що той чи інший вид людської діяльності стає надбанням культури передусім у своїх найдосконаліших проявах, чим виявляє турботу про моральне задоволення від власної чи чужої роботи і презентації її результатів. Саме такий зміст вкладається, наприклад, в поняття «культура праці», «культура мови», «культура взаємин». Культура існує в предметних та особистісних формах, які проникнуті турботою про людину, задоволення її потреб. Так «предметні форми культури – це наслідок діяльності, система матеріальних та духовних цінностей: засоби, знаряддя праці, предмети побуту, наукові знання, філософські та релігійні системи, традиції та обряди, моральні принципи і норми, юридичні закони, твори мистецтва. Особисті (персональні) форми культури – це люди, суб'єкти діяльності, носії певних культурних», духовних, екологічних, гуманістичних цінностей.

Предметні та особистісні форми культури являють собою неподільну цілісність, і становлять її певний тип цінностей. Свій тип культури притаманний кожному народу як етнічній та історичній цілісності. Культурна цілісність характерна і для регіонів (культура європейська, африканська, слов'янська), а також історичних епох (антична, культура Ренесансу, Барокко, доби Просвітництва). І хоча зі зміною історичних епох формується і свій тип культури, це зовсім не веде до розриву культурної спадщини і традицій, бо кожна нова доба з необхідністю успадковує досягнення і надбання попередньої. Усе це дає змогу уважати культурну історію людства світовим процесом, вживати поняття світової культури, сприймати людину планетарним феноменом, аналізувати її кризь призму загальнолюдських гуманістичних цінностей.

Саме тому, найвагомішим у педагогічних, соціологічних дослідженнях виступає культурологічний (або культурно-дильнісний) підхід.

Враховуючи світоглядне значення і глибокий гуманістичний зміст національної культури, ми дослідили цей феномен у

нашому дослідженні. Передусім зазначимо, що в сучасній культурології розрізняються поняття «етнічна» і «національна» культура. Перша є предметом вивчення етнографії (або етнології) як однієї з культурологічних дисциплін. Етнографи вважають етнічну або «народну» культуру сукупністю лише тих культурних елементів, які виконують етнодиференційну функцію, тобто сприяють визначенню «свого» і відокремленню від «чужого». Елементи такої культури – обряди, звичаї, міфи, фольклор – позбавлені індивідуального авторства, вони безіменні, анонімні. Приналежність до етнічної культури визначається спільністю походження – кровним спорідненням. Вона патріархальна, позбавлена розвинутої індивідуальної самосвідомості.

Культура, достатня для існування етносу, перестає бути такою, коли йдеться про життя нації. На відміну від етнічної, національна культура передбачає існування нових типів комунікації (взаємозв'язку), більш складних стосунків, ніж природні кровно-родинні. Таким принципово-новим типом комунікації виступає писемність. За її допомогою загальні для всієї нації ідеї та символи широко розповсюджуються серед маси населення. Писемна культура, до якої входять різні тексти, ніби протистоїть стихії живої народної мови з її місцевими діалектами та семантичними відмінностями. Носіями такої культури стають освічені прошарки суспільства. Національна культура, таким чином твориться не етносом в цілому, а тими представниками суспільства, які беруть на себе функцію індивідуального авторства, – письменниками, філософами, вченими, священиками, митцями.

До певного часу така культура може навіть залишатися чужою для народу, нести на собі відбиток кастовості, елітаризму. Проте її творці говорять, як правило, від імені народу, звертаються до скарбниць народного досвіду і мудрості. Розрив між інтелігенцією, що виступає провідником національних цінностей і культури, традиційною етнічною культурою, долається розвитком освіти в народі, його піднесенням до рівня загальнонаціональної ідеї, з одного боку, а з іншого – шляхом зміни соціальних засад народного буття, пробудження не тільки

національності, але й розвинутої національної самосвідомості. Адже на відміну від власної національної приналежності, яка не є якимось особливим особистим надбанням, належність до нації вимагає від кожного певних власних зусиль та свідомого вибору. Нація, таким чином, не заперечує, не відкидає етнос, а пристосовує його для існування в умовах нового громадянського суспільства, духовної та економічної самостійності індивідів. Етнічні елементи – обряди, традиції, звичаї, міфологія – зберігаються в межах національної культури, але вже не обмежують її змісту. Це вищий рівень культурного життя, коли народна та елітарна (інтелігентська) культури гармонійно поєднані. Національне відродження, таким чином, – не лише відновлення забутих традицій, скільки становлення сучасної цивілізації, що розвивається на загальнолюдських цінностях, гуманістичних засадах, з ринковою економікою, правовою демократичною державою, високою освіченістю населення. Перспективи національного виховання, формування особистості завжди великою мірою визначаються специфічними соціокультурними факторами, які сформовані століттями історичного розвитку [5].

Відчуття людиною того, що вона – потрібна і значуща для спільноти, забезпечує соціокультурну вкоріненість особистості, життєво важливу психологічну комфортність. Особистісні орієнтири повинні відповідати реальності, тому що вони виконують функцію полегшення, вдоволення потреби в етнічній ідентичності, яка є найважливішою соціальною потребою людини. Ю. Хабермас писав: «В ідентичності власного «Я» виражається та парадоксальна обставина, що «Я» особисте є рівним усім іншим, але як індивідуум – абсолютно відмінний від них (унікальний)» [8, с. 14]. Сучасна ідентичність формується вже у глобальному просторі, насиченому впливом новітніх комунікаційних засобів. І це перетворює проблеми особистісного національно-культурного самовизначення ще більш актуальними і складними. Цілком виправдано, що серед базових структур, які відіграють ключову роль у формуванні та стійкій підтримці національної ідентичності, особлива увага приділяється менталітету. Адже саме в ньому концентрується

етнічна унікальність, поєднуються ознаки етнічної культури, яка для етносу виступає сукупністю способів і результатів його діяльності. Саме ця культура іноді представляється матеріальним втіленням, наочним виявом складного і дещо загадкового явища, для визначення якого застосовують термін «менталітет». В етнологічному вжитку його вважають основним атрибутом етносу, такою його якістю, що дозволяє відрізнити його від інших. В соціології менталітет – один із визначальних чинників, за допомогою якого можна пояснити соціальну поведінку (вплив ментальних факторів на виховання особистості, збереження її самобутності на тлі загального, специфічне етнічне, національне забарвлення світосприймання). Разом з тим слід зауважити, що останнім часом вживання терміна «менталітет» набуло занадто широкої популярності. Тому ми звернулися до етимології та семантики цього поняття. Зі словом «ментальність» в європейських мовах традиційно пов'язується таке коло значень: спрямування думок, умонастрої, скерованість розуму, власне розум, розумові здібності, інтелект, склад думок, а також загальний характер інтелекту, ступінь інтелектуальної сили, характерний склад розуму. Термін набуває різних варіантів значення залежно від сфери і контексту застосування. Його визначення не збігається в трактуванні різними суспільними науками. У багатьох працях науково-публіцистичного характеру поняття «менталітет», або «ментальність» використовується без пояснень, як щось і так всім зрозуміле. Втім, це стосується досить великої кількості слів зі спільного словника вчених, навколо яких немовби-то склалася конвенційна згода. Але ж кожен розуміє по-своєму. Різні автори тлумачать менталітет як «суперечливу цілісність картини світу», «дерефлективний прошарок мислення», «колективне підсвідоме», «соціокультурні автоматизми», «своєрідний «ефір» культури», в який «занурені» всі члени суспільства. Можна вважати, що цей термін є своєрідною дослідницькою метафорою. Її з певною зручністю застосовують як «умовну назву явища, яке безперечно реально існує, але не піддається фіксації та вимірюванню у безпосередньому вигляді, а може бути відчуте

(«відстежене») тільки в наслідках.

Відома французька школа «Анналів» досліджувала менталітет на фенологічному рівні, через його конкретні прояви, а саме піддавала вивченню структури ментальності через посередництво прискіпливого аналізу таких феноменів, як: людське ставлення, уявлення, оцінка себе та інших; зв'язки у структурі суспільства; матеріальна культура; духовне виробництво; індивідуальні та колективні явища. Феноменологічні особливості менталітету визначені на функціональних засадах явища. В історичному процесі самоствердження нації зберігається через зв'язок періодів як певний психологічно-поведінковий інваріант, що реалізується на спільній мовній, культурній та морально-етичній основі. Він дозволяє народові зберегти самототожність у всіх історичних перипетіях, пронести через «малі Апокаліпсиси» історії етнічну самосвідомість як, мабуть, єдину обов'язкову ознаку етносу. На рівні філософської рефлексії цей інваріант, визначаючи архетипи світосприйняття й поведінки, отримує назву «душі народу». В сучасній літературі його теоретичне осягнення постає у вигляді розв'язання проблеми національної ментальності. Чи не найстійкішим компонентом українського «Я» виступає поєднання індивідуалізму з ідеєю рівності та неприпустимості насильства влад», а також непереборне і нестримне, органічне і масове прагнення до Волі, «активно-рефлексивні світосприймальні настанови на насолоду життям та самовиховання.

Розглянуті вище підходи до визначення терміну дають змогу констатувати, що, незважаючи на всю дискусійність і невизначеність поняття, у менталітеті слід вбачати певну стійку духовну сутність етносу, його специфічну відмінність від інших народів, основу культурного життя в усіх його проявах. Це стійке, неповторне поєднання рис окремої нації, сукупність ідей, пов'язаних з історичним розвитком народу, його матеріальної та духовної культури, державності, ієрархізована система світосприймальних настанов, що мають форму ціннісних орієнтацій, вірувань, ідеалів.

Становлення особистості може відбуватися тільки з урахуванням того, через які канали і яким чином вона сприймає та відтворює основні риси національного менталітету. Домінантою української ментальності є повна самореалізація як високоталановитого народу, історична місія якого – гармонізувати взаємовідносини поколінь, народів, культур континенту, утверджувати тип демократично-правової держави, людини-гуманіста, світ без імперії і воєн, і світ довір'я, любові, краси, що свідчить про її глибокий гуманістичний зміст.

Для більш адекватного розуміння сутності та характеру впливу менталітету на виховання особистості слід особливо увагу звернути на його історичну зумовленість, побачити в ньому канал культурної спадкоємності. Не без підстав стверджується, що етнічна ментальність закріплюється досвідом багатьох поколінь і передається в спадщину. З іншого боку, на наш погляд, треба уникати надмірної «біологізації» менталітету. Адже якщо прийняти такий підхід, то треба чи не відмовитися від існуючої в світі практики культурного тлумачення нації, від можливості вибору національної приналежності. Подібні погляди висловлює М. Юрій. Він вважає, що «менталітет – це записаний у матеріальних основах психіки поведінковий код», що «ментальність долає історичні епохи, зберігає код нації» [10, с. 133], що можна пояснити історичною пам'яттю. Тільки через усвідомлення свого історичного коріння, може виховуватися особистість, формуватися її громадянськість. Тому особливо ретельно має бути сплановане виховання історичної пам'яті, визначення пантеону імен тих національних героїв (учених, митців, полководців, святих), звитяга і досягнення яких можуть значною мірою впливати на формування особистості українця, а приклад їхнього особистого життя може бути взірцем громадянськості і гуманістичної спрямованості, турботи про благо інших та їхнє майбутнє. С. Кримський висловлює своє бачення значущості особистісних еталонів для життя нації: «...особистість – не одиначне і навіть не особливе, а монумент утворення, бо вона може репрезентувати весь Всесвіт, стиснений в межах реального індивідуума, ...свій час, народ, національну культуру, соціум... потенціюється для всіх, хоча й реалізується»

мірою конституювання особистості та її духовного розвитку. Більше того, так здатність набуває важливості соціологічного значення. Гасло соборності, авторитарності, колективного фактора суспільно-політичного життя починає витискуватися гаслом особової репрезентації індивіда. Принцип плеяди (колективу) доповнюється принципом монади. У ціннісній свідомості людей ХХ століття такі монадні особистості, як М. Ганді та М. Кінг, Я. Корчак і мати Марія важать значно більше, ніж наймасовіші політичні партії. Сама особистість у її монадному здійсненні набуває функції автопортрету людської спільноти. Риси якісно визначеної ментальності – це риси головних дійових осіб історії – своєрідний автопортрет нації [5].

Ми виходимо з принципової можливості й необхідності активної політики виховання відчуття приналежності українських громадян до історії та культури, формування ментальних засад консолідації громадянського суспільства в Україні, дбайливого збереження всього того, що складає духовну спадкоємність народу і може вважатися справжнім уособленням кращих рис національного менталітету. У ракурсі становлення гуманної особистості ми вважаємо менталітет динамічним, гнучким і перспективним опосередкованим об'єктом виховного впливу в конкретних соціокультурних умовах.

Під час дослідження процесу виховання морально-екологічних ціннісних ставлень, нам довелося уявити собі ідеальну модель суспільства, в якому і мають проявлятися такі ставлення. Основні умови для існування вище згаданої моделі вичерпуються чотирма такими елементами: соціальними суб'єктами (тобто, людьми, які ініціюють свою діяльність); предметами матеріально-речового характеру; ідеями, які об'єктивуються в спілкуванні; організаційними зв'язками та відносинами. Таку модель можна розглядати: а) на суб'єктному рівні – вона виступає як сукупність індивідів, об'єднаних у різні спільноти; б) на рівні соціальних інститутів, в яких відбувається спільна діяльність індивідів; в) на рівні культури.

Однією з малодосліджених, але дуже цікавих концепцій культурного розвитку є культурологічна модель відомого філософа та соціолога ХХ століття П. Сорокіна, яка відображає

тенденцію сучасного пошуку спільної культурної основи людства, шляхів і механізмів синтезу та спадкоємності в культурно-історичному процесі. Виявлення спільних рис у різних культурах супроводжується прагненням досягнути і зберегти унікальність кожної з них. Найпривабливішим у такій культурологічній концепції виступає її теоретичний потенціал, можливості, які вона розкриває перед сучасною культурою. Висловлені ним ідеї сповнені надії на перспективи соціального розвитку як окремих культурних етносів, так і всієї цивілізації. Цінність його підходу до проблем майбутнього культури полягає також у тому, що мислитель інтерпретує культурно-історичний процес не лише з точки зору його загальних форм та закономірностей, але й дослідження особистого буття людини як способу організації її культурного буття. Культура має розвиватися на міцному і стабільному соціальному фундаменті. Головну запоруку миру і злагоди в суспільстві вбачають у наявності цілісної, внутрішньо притаманної для цього системи головних цінностей і відповідних норм поведінки. Коли їхня єдність, засвоєння і гармонія слабшають, зростає небезпека громадянських і міжнародних конфліктів, кризи усіх сфер суспільства. Цінності усіх складових соціуму мусять гармоніювати з цією системою та між собою. Це не заважає різним суспільствам висувати на перше місце релігійні (як це було у середньовічній культурі), економічні, політичні або наукові (що відбувалося у культурі ХХ ст.) цінності. Якщо головні цінності засвоєні та втілені, вони складають єдину систему взаємодії та взаємозалежності. Коли одна з провідних цінностей суспільства стає несумісною з такою ж важливою для іншого суспільства, то вся система одного стає несумісною з іншою. Коли суспільство базується на принципах плюралізму і демократії, то системи цінностей різних соціальних груп сумісні одна з одною (необхідності в їхній схожості або тотожності немає). Неможливо привести до спільного знаменника всі релігійні, моральні та юридичні норми, естетичні цінності або економічні і політичні погляди народів різних культур. Але можна їх зробити сумісними шляхом узагальнення основних норм поведінки та плюралістичного сприйняття іншого буття, який визначає та

підтримує право на життя, волю самоствердження іншого (буття). Існування його особливого образу, що в сучасній мобільній культурі часто-густо губиться. Ознакою модерного світу є брак упевненості, тому дуже важливою нам видається здатність людини жити з невідомим та уміння пристосовуватися до змін, прийняти їх, не втрачаючи власного стрижня.

Характерною ознакою суспільства ХХІ ст. виступає дискурсивна (комунікативна) етика, яка будується на сприйнятті абсолюту природи, іншої людини як істини, як вартості.

Визначальний вплив на прояви альтруїзму має система цінностей особистості. А оскільки вона формується у процесі соціалізації, мова йде про триєдиний взаємозв'язок: особистість–суспільство–культура. П. Сорокін доходить висновку, що альтруїстична любов необхідна як для здоров'я окремих індивідів (фізичного та духовного), так і для соціальних інститутів, суспільства в цілому [5]. Врятування людства – у піднесенні на більш високий моральний рівень з благодаттю творчої любові. У такому розумінні любов є не просто засобом продовження роду, поштовхом до біологічної зміни поколінь, але й фактором виховання особистості, розвитку її духовності, прориву від повсякденності до першооснов життя. Вона трактується як зрозуміла і добра готовність жертвовного служіння людям. Християнські заповіді проголошують формулу «любов породжує любов, ворожнеча – ворожнечу». Сила любові виходить за межі індивідуальних стосунків і умов, впливає на все культурне життя людства, виступає рушійною силою творчого процесу. У працях багатьох українських філософів і письменників закладені ідеї неоплатонізму та християнської інтерпретації категорії любові. Ця тема присутня майже в усіх творах Г. Сковороди, який називає її вічним союзом між богом і людиною [4]. Традицію філософського осмислення любові, як надзвичайної культурної цінності, як життєво необхідного феномену, основи духовного здоров'я суспільства філософи протиставляють аморальності та вульгарності комерційної «псевдокультури» любові.

Культурна криза західної цивілізації переконує його у необхідності не лише розуміння природи, форм і причини любові,

а й «проектування ефективних методів її виробництва». Вважаючи себе відповідальним за духовне оновлення людства, П. Сорокін прагне поєднати свою теорію із практикою і створює своєрідну програму «практичної філософії». Він проаналізував близько 4600 життєписів святих і 500 історій американців – сучасних носіїв енергії любові, з метою вивчення природи альтруїзму. Учений експериментував з різними соціальними групами і прийшов до висновку, що значною мірою кожна група, члени якої солідарні між собою, генерує певну кількість любові. До того ж мислитель відзначив наявність зворотного зв'язку: любов сприяє консолідації усіх соціальних утворень, що є особливо актуальними для України, де існують різноманітні національні та етнічні, політичні та релігійні групи [5]. Імперативність даного феномену визначає повагу до людей незалежно від їхньої національності, мови, способу мислення, віросповідання і прагнення вирішувати різні соціальні протиріччя ненасильницьким способом. Таким чином, феномен любові втілює ідею солідарності. Підкреслюючи діяльнісний характер любові, на основі проведених досліджень учений створив комплекс методів і прийомів виховання. Культурному оздоровленню сприяє творчість буття, так званий «метод добрих справ» у повсякденному житті. Світ – одна з головних форм універсалізації людського буття, становлення людини у її культурній діяльності та розвитку її духовності. Тому, зосереджуючись на творчих досягненнях людського духу, на відкритті нових перспектив буття, на опануванні «вищих» істин і моральних настанов, ми відзначаємо значення повсякденного життя саме як культурного феномену. Буденність – це сфера реалій, які постійно відтворюються у життєвому процесі людини, і тим самим вона створює можливості для поступових позитивних змін. Такий тонкий духовний феномен, як енергія любові, ще чекає свого вивчення.

Подолання кризових обставин людського буття вбачаємо у можливостях створення такої культурної системи, яка буде концентрувати позитивну енергію людської діяльності; надасть нових імпульсів збагаченню людини в цій царині, визначенню сенсу життя. Можливо, більше за будь-які гучні програми,

нашому суспільству не вистачає саме такого шляху становлення особистості, процесу усвідомлення людиною своєї глобальної відповідальності. Ступінь розвитку культури визначається її ставленням до можливостей, які вона створює для творчої самореалізації людини як особистості. Турбуючись про виховання людини високої духовності, звертаємо увагу на необхідність самовиховання. Це реальний, а головне – щоденний позитивний процес подолання культурної кризи. Мова йде про принципи духовного удосконалення не всіх і відразу, не у далекому майбутньому, а сьогодні, кожного і власними зусиллями.

Самовиховання – важливий аспект культурної діяльності людини. Воно виступає не самоціллю, а передумовою становлення соціально активної особистості, відповідальної за розв'язання проблем, яка адекватно реагує на соціальні зміни. Творча активність, самопізнання та самовиховання створює можливість для цікавого, сповненого змісту життя соціокультурних суб'єктів різного рівня, перш за все – особистості. Цей проект є ніби продовженням к'єркегорівської категорії можливості, яка виражає творчі здібності і потенціал особистості. Сама можливість відкриває перед людиною безмежне поле, де можна проявити себе. Екзистенційна філософія перетворює можливість на трансцендентальну категорію. Яка, разом з категоріями існування, комунікації, турботи, до яких звертаються К. Ясперс, Ж. Сартр, М. Хайдеггер та інші сучасні філософи, розкриває творчий потенціал особистості, її творчі сили, дозволяє їй створити простір свободи у складних умовах сучасного суспільства. Можливість, таким чином надає людині різні варіанти вибору і допомагає знайти духовне врятування.

В сучасній Україні, втомленій від попередніх ідеологій, ми маємо нагальну потребу не лише усвідомлення, але й втілення культурних підвалин людського існування на індивідуальному, національному і глобальному рівнях. Культура – у високому і вимогливому розумінні цього слова – стала гострою потребою в усій різноманітності її внутрішніх і зовнішніх зв'язків.

Особливою складністю для науковців видається проблема

вивчення, чи навіть виявлення співвідношення, світової та національної культури у процесі виховання. Її розв'язання передбачає з'ясування самого феномену світової культури як певної цінності.

Серед прихильників, які визнають існування світової або загальнолюдської культури, ми знаходимо імена таких відомих мислителів, як Т. Шарден (1881–1955 рр.), В. Вернадський (1863–1945 рр.), А. Швейцер (1875–1965 рр.), Р. Коллінгвуд (1889–1943 рр.). На їхню думку, світова культура являє собою систему духовних цінностей, що виробляються в надрах національних культур, але набувають загальнолюдського значення.

Протилежний табір представлений не менш відомими мислителями, зокрема О. Шпенглером (1880–1936 рр.), А. Тойнбі (1889–1975 рр.). Вони стоять на позиції множинності культури, заперечуючи її єдність, історичну спадкоємність, загальнолюдський культурологічний зміст. Наприклад, відомий німецький філософ і історик О. Шпенглер стверджує, що людство як спільність – «це пусте слово». Адже «у нього немає ніякої мети, ідеї, ніякого плану, так само як немає мети у виду метеликів, або орхідей» [9, с. 19]. Реально існують лише самостійні «культурні організми», які він називав «замкненими у собі монадами» із власною формою, особливою ідеєю, своїм життям і смертю. На його думку, людство не старіє, а є культури, які зникають чи розквітають. «У світовій історії, – писав О. Шпенглер, – я бачу картину вічного утворення і зміни, дивовижного становлення та відмирання органічних форм. А присяжний історик вбачає в ній подобу якогось стрічкового черв'яка, який невтомно нагромаджує епоху за епохою» [9, с. 20]. Існує й інша точка зору, згідно з якою, кожна культура має унікальну «душу». Учення про «душу культури» розробив наприкінці XIX століття німецький етнограф Л. Фробеніус (1873–1938 рр.). Усе, чим живе і у що вірить людина, це, за Шпенглером, лише відображення колективної «душі культури». Сутність культури полягає в особливій формі сприйняття простору і часу. Так, для «аполлонівської» (античної) душі було притаманне тілесне, зрима, пластичне сприйняття простору й відсутність відчуття часу. Культури мають свій життєвий цикл. Вони народжуються,

досягають зрілості, відмирають, коли вичерпують свої життєві сили. Останню стадію свого розвитку – стадію цивілізації, на думку Шпенглера, переживають сучасні західні культури.

Визнання феномену світової культури, притаманне передусім тим філософам, які вважають людину і людство не випадковими, а закономірними та зумовленими ходом історії явищами в еволюції Землі та Всесвіту, вказують на їхню цінність, визнають вищу мету і сенс їхнього існування і сприймають їх фактором космічного значення. Зокрема, ця позиція знайшла своє втілення в філософії «Спільної справи» М. Федорова, у поглядах К. Цюлковського, у філософії «всеедності» відомого мислителя В. Соловйова та його послідовників, у вченні видатного християнського гуманіста ХХ століття Т. Шардена [2, с. 18]. Ці філософи визнають, що з появою людини поряд з біосферою виникає сфера культури, розуму з його гуманістичними ідеалами – ноосфера, яка стала закономірним наслідком еволюції природи. Шедеврами ноосфери вони вважають думку, людську особистість, багатовимірність та єдність свідомостей. Духовне об'єднання людства в ноосфері веде до нового етапу еволюції – Наджиття і Надлюдства. Все прекрасне, творче на Землі, пронизане любов'ю, і це є для Т. Шардена «знаменням часу», передвісником прийдешніх перетворень. Він – оптимістичний пророк прогресу, який дивиться на еволюцію і розвиток Землі та людства очима віри.

Близьке до поглядів Т. Шардена вчення про культуру П. Флоренського (1882–1943 рр.). На його думку, основний закон світу – закон *ентронії*, всезагального зрівнювання (Хаос), якому протистоїть закон *ектронії* – організації, ускладнення (Логос). А культура – прояв Логосу, є засобом боротьби із світовим Хаосом [2, с. 19].

Осмислення культури як засобу перетворення Землі та людства на гуманістичних засадах притаманне й видатному українському філософу-натуралісту В. Вернадському, засновнику антропокосмізму, який вчив про гармонійне злиття в єдине ціле природної (в широкому розумінні – космічної) та соціально-гуманітарної еволюції.

З аналізу різних поглядів ми бачимо, що визнання або

заперечення світової культури носить не лише теоретичний, а й світоглядний характер, впливає на світосприйняття людини, на розв'язання проблеми сенсу буття індивіда і всього людства.

Очевидно, позитивна відповідь на питання про існування світової культури, а таким чином і людства як єдиного цілого, сприяє виробленню оптимістичного погляду на майбутнє, ціннісне ставлення до самого факту життя та середовища існування людини. Водночас, погляд на культуру впливає з емпіричного наочного факту її множинності та національної своєрідності. Світ, в якому ми живемо, є складним і різноманітним. Мудрість нашого часу полягає у визнанні за кожною національною культурою її права на самостійне існування й розвиток, у відстоюванні принципу рівноправного функціонування будь-якої з них, що виключає не тільки будь-який культуроцентризм (наприклад, євроцентризм), а й взагалі претензію на культурне лідерство з боку окремої національної культури. За своєю природою світова культура не моністична, а плюралістична. Це твердження виступає гуманістичним імперативом нашого часу. У ситуації культурного розмаїття, коли в межах однієї державної території співіснують різні народи, підвищується інтерес до національних особливостей. Фраза «Поки жива культура, житиме народ» – символ віри сучасної людини, для якої надія на культуру сильніша від сподівань на державу, партію, вождів, ідеологію, у що так беззастережно вірили ще вчора. Незважаючи на антигуманні тенденції, які проявились у ХХ столітті, – світові війни, революції, засилля тоталітарних режимів, дикі парадокси безкультур'я, відчайдушна ненависть до «чужих» (носіїв інших ідей, представників певних національностей), буття сучасної людини повільно, але поступово зміщується в бік культури, її світогляд стає більш гуманним, наповненим «культурологічним» змістом, що дає надію та відкриває для людства певні перспективи на майбутнє.

Розгляд питання «Культура і сучасна цивілізація» в руслі нашого дослідження дав нам змогу врахувати традиційні підходи, особливості та можливості виховання в нинішніх умовах. Проблема співвідношення культури і цивілізації набула останнім часом надзвичайної гостроти, адже мова йде про майбутнє:

виживання людства. Одні дослідники розцінюють зустріч культури з сучасною цивілізацією як кризу культури, навіть її катастрофу, інші вбачають в цьому народження нової культури XXI століття. Вчені вбачають в сучасній технічній цивілізації загрозу для культури. В історії бувають лінії розвитку, які закінчуються невдачею. Здається, що саме таким є розвиток технічної цивілізації, яка заснована на науково-технічній утопії. Її невдача загрожує загибеллю не лише локальній культурі, а й людству та усьому живому на Землі. При всій правильності оцінок існуючих бездуховних, антикультурних тенденцій сучасного суспільства його позиція нас не може задовольнити, тому що, заперечуючи будь який культурний зміст сучасної цивілізації, ми зводимо цивілізацію і культуру до непримиренного конфлікту, пророчимо загибель останньої. Варто сприймати цивілізацію і культуру не як ворогів, а як союзників. І, якщо ми хочемо мати майбутнє, то повинні прагнути до розумного компромісу між теперішнім і минулим. Будь яка спроба відірвати цивілізацію від культури, перетворює в утопію ідею культурного відродження народу, адже культура потребує цивілізації, як душа потребує тіла. Цивілізація – це тіло культури, її матеріальний носій, який має не природне, а соціальне походження. Бездуховна, антигуманна цивілізація – жахлива річ, культура, позбавлена своєї матеріальної оболонки – неможлива.

Як свідчить досвід, найгіршим є стан культури в країнах, які позбавлені благ сучасної цивілізації. Майбутнє є у тих цивілізацій, які уміють шанувати старовину, зберігати пам'ятки історії та культури, підтримувати народні традиції і звичаї, визнавати загальнолюдські цінності, серед яких екологічні і гуманістичні цінності займають помітне місце (можна навести позитивні приклади в індустріальному розвитку країн Сходу та Заходу (наприклад Японії). Культурний вандалізм, манкуртизм притаманні країнам, які не засвоїли навичок цивілізаційного життя, не здатні існувати за нормами цивілізованого суспільства. «Ми занадто цивілізовані, але ще не достатньо культурні», – так колись оцінював видатний німецький мислитель І. Кант стан сучасної йому Європи. На його думку, шлях від цивілізації веде до більш високої культури, пов'язаної з моральною досконалістю

кожної людини [2, с. 23].

Культура – це історична категорія і вимагає для свого аналізу не лише філософського, а й історичного підходу. У ході здійсненого дослідження ми побачили, що історична культура має комплексний і міждисциплінарний характер. Вона спирається на фактичні матеріали і висновки таких наук, як етнографія і археологія, загальна історія і філософія, соціальна психологія і соціологія, мовознавство, мистецтвознавство. Культурологічна теорія виконує, поряд з пізнавальною, дуже важливу в наш час культурно-виховну функцію, прилучаючи людину до духовних цінностей як власного народу, так і людства в цілому. Значимість її вивчення особливо зростає у зв'язку з актуалізацією національно-патріотичного, морального, естетичного, екологічного виховання.

Коли йдеться про формування особистості, важливість панування екологічних, гуманістичних цінностей, то ми звертаємо увагу на культуру як спосіб життя. Поняття «спосіб життя» цікавить нас і тому, що замість нього часто використовують споріднені означення: форма, образ життя, життєвий шлях, якість життя, у більш широкому розумінні – життєвий рівень, умови існування, але ці значення ще не мають чіткого розмежування.

За результатами конференції, яка була проведена науково-дослідним інститутом соціології УАН, була визначена позиція у розумінні способу життя, як сукупності різних видів діяльності людини, за допомогою яких вона, згідно конкретній системі цінностей вибудовує відносини, проявляє своє ставлення до інших людей (індивідів і груп) і до створених нею об'єктивацій. Людська діяльність завжди виступає в опредмеченому вигляді, і на цьому ґрунтується її зв'язок з цінностями. Усе це в цілому означає, що спосіб життя знаходиться в одному вимірі з суспільством і культурою. В одній із найбільш комплексних концепцій Бестужева-Лади ми знаходимо твердження, що життєвий рівень – економічне поняття, якість життя – соціологічне, його стиль – соціально економічне, життєвий шлях – філософське, соціологічне, педагогічне, а спосіб життя – як узагальнююча сукупність всіх цих понять. І залежить він від того,

як вихована людина і якими цінностями керується. Філософи ж виходять із використововуваного ними зв'язку матерія – форма – сутність (наприклад, продуктивні сили – виробничі відносини – спосіб виробництва), що відповідає також потрібному зв'язку: вид – кількість – якість. У цьому значенні спосіб життя має якісний характер, розкриває розуміння якості життя (див. Табл 1)

Табл 1.

Якісний характер стилю життя

Матерія	Форма	Зміст
рівень життя умови життя	форма життя стиль життя «життєвий шлях»	спосіб життя (якість життя)

На схемі ми бачимо поняття, споріднені способу життя, які можна вважати частковими або тотожними йому. У дослідженні нашої проблеми нам було важливо підвести школярів до усвідомлення, що при народженні людина отримує безцінний дар – життя, яке для неї виступає самоцінністю і для суспільства – найвищою цінністю. Йому, безсумнівно, серед невимовно важливих і незліченно різноманітних цінностей належить ключова роль. Як цінність воно не має (а мабуть, і не може мати) аналогів, бо виступає детермінуючою базою інших видів людських цінностей, є їхньою умовою. Ставлення людини до життя, як вищої цінності онтологічно пов'язане з тими провідними орієнтаціями особистості, якими вона керується в своїх вчинках і поведінці. Воно визначає місце і роль відповідних особистісних уявлень, розуміння унікальної цінності життя інших людей та свого власного. Цей комплекс надбань становить одну з провідних (навіть вихідних) характеристик духовного розвитку особистості.

У процесі аналізу літератури ми дійшли висновку, що розуміння унікальності і загальної значущості життя для багатьох мислителів виступає реальною основою оновлення людства. Так, видатний гуманіст Швейцер сформулював провідний принцип моральності, важливий для розв'язання обговорюваних проблем: добро є те, що служить збереженню та

розвитку життя, зло – це те, що знищує або шкодить йому. Провідним у послідовно гуманістичному ставленні до життя Швейцер вважає надання йому, як феномену, статусу вищої загальнолюдської цінності. Він підкреслює, що гуманістична спрямованість людських цінностей визначається тим, наскільки вони сприяють людині, на відміну від антигуманних, шкідливих для життя: фактично можливо все, що вважається добрим, веде до збереження й розвитку життя і до прагнення надати йому цінності. Істинно моральною людина може уважатися тільки тоді, коли піддається внутрішньому бажанню допомагати будь-якому життю, утримується від того, щоб спричинити живому яку-небудь шкоду. Для такої людини життя – святиня. Духовне ставлення до життя являє собою безмежну відповідальність за все живе, що оточує людину.

Інтерес до проблеми життя як цінності простежується у представників гуманістичної філософії і психології. У працях метра екзистенційної психології Е. Фромма істинність людських ідеалів визначається тим, наскільки вони сприяють життю, на відміну від хибних, шкідливих для нього, але які можуть мати суб'єктивну привабливість (наприклад, прагнення до залежності) [7]. Е. Фромм називає патологічною деформацією потяг до того, що шкодить життю, а самогубство вважає найвищим збоченням. Він пов'язує такі соціальні явища, як наркоманія, алкоголізм, небажання жити з відсутністю в індивіда сенсу життя, з його знеціненням.

Усвідомлення цінності життя з необхідністю припускає розуміння його протилежності – смерті. Водночас, усвідомлення неминучості і страждання, коли вона приходить, виступає одним з найважливіших стимулів до життя, плекає людську солідарність, є тим каталізатором, без якого радість і ентузіазм втрачають свій глибинний зміст. Проте індивід нашої культури часто-густо пригнічує усвідомлення смерті і розуміння кінцевості власного існування. Страх перед смертю, втрата перспективи виступають чинниками, які збіднюють переживання індивіда, наштовхують його на пошуки примарних насолод життя. Ця думка кореспондується з відомим твердженням засновника теорії логотерапії та екзистенційного аналізу В. Франкла, згідно з

яким скінченність людського існування, бачення «кінця» у поєднанні з націленістю на певний орієнтир у майбутньому створюють ту духовну опору, яка може захистити людину і від певної руйнівної сили соціального оточення [6]. Практика психотерапевтичної роботи дозволила ученому зробити висновок про те, що відродження духовного стрижня особистості (який не обов'язково має бути чітко сформульованим, щоб виконувати свою функцію) стає можливим тільки за наявності безмежного життєстверджувального світосприйняття. Розглядає В. Франкл і поняття надсенсу, що виступає трансцендентним щодо людського існування. Ідеться про сенс Всесвіту і буття, у світлі якого набуває особливого значення цінність кожного життя.

Проблему життя як цінності було глибоко проаналізовано в гуманістичній педагогіці (Р. Мей, А. Маслоу, К. Роджерс) і покладено в основу концепції продуктивної самореалізації особистості.

Одну з основних цілей гуманістичної освіти А. Маслоу пов'язує з переконанням в тому, що життя має цінність. Для цього важливо, щоб дитина постійно усвідомлювала красу і диво життя. Необхідне таке навчання, яке «освіжає» уяву учня, сприяє розвиткові «комплексного сприймання» – здатності одночасно вбачати тимчасове і вічне, мирське і святе в одному й тому самому об'єкті. Цінності життю надають зокрема, його миттєвості, висока інтенсивність яких сприяє відчуттю певного досягнення, повноти та радощів буття, що мають у цій концепції назву «граничні переживання».

Людське життя виступає абсолютною цінністю, оскільки воно є першоосновою формування будь-якої іншої цінності. Кожен має дорожити ним, ставитися бережливо, навіть якщо здається, що доля не склалася, що існує багато перешкод, що занадто важко жити. Деякі визначають цінність життя повністю незалежною, інші доводять, що вона детермінована суспільством, тобто людина і її буття є «суспільними складовими». Життя існує у двохвимірному просторі – з одного боку, важливість його оцінює сам індивід через самопізнання і саморефлексію; з іншого – суспільство шляхом виявлення його соціальної значущості, виконання людиною тих чи інших соціальних ролей. Розгляд

позицій показує, що з огляду на неоднорідність суспільства простежується неоднозначність трактування об'єкта цінності. Життя є засобом реалізації людиною її різних потреб. В цілому, аналіз точок зору на проблему цінності життя дозволяє об'єднати їх в групи: 1) людина є найвищою цінністю; 2) пошук сенсу життя; 3) індивідуальне життя – складова самопізнання; 4) цінність життя – означає важливість людини для суспільства. Кожна із них має право на існування. Життя людини являє собою як соціальну, так і індивідуально-особистісну цінність. По-перше – це цінність людського життя для соціуму, людської спільноти, всього людства, адже соціальне середовище існує та розвивається завдяки життєдіяльності людини. По-друге – індивідуально-особистісна цінність життя розглядається через самоцінність буття людського «я» особистості, його унікальності в системі соціуму, усього людства.

Необхідно визнати, що світоглядні, морально-правові, екологічні, етико-психологічні, практичні, у тому числі педагогічні, аспекти цінності людського життя з відомих причин тільки-но починають усвідомлюватися, а розробка відповідних виховних технологій лише проектується, хоча актуальність останніх очевидна.

Розпочате нами дослідження ставило за мету з'ясувати особливості становлення уявлень особистості про життя як цінність, їх місце в різні періоди її розвитку. З цією метою нами вивчалися особливості зазначених уявлень учнів, визначались ті фактори соціокультурного середовища, які сприяють їх розвитку. Одержані дані дали підстави виділити кілька типів уявлень вихованців про життя як цінність [5]. За критерії такої типології було взято співвідношення показників егоцентризму, антропоцентризму, світоцентризму. За цими показниками виявлено, що характерними особливостями відповідних уявлень молодших підлітків є розуміння життя насамперед як біологічного та соціального існування. В основі уявлень про мету життя на цьому віковому етапі лежить певна «соціальна програма», яка запозичена від значущих дорослих. Наші дані свідчать, що учні старшого підліткового віку психологічно готові до діалогу про унікальність та цінність життя і відповідних

висновків, якщо підвести їх до такого обговорення. Серед пріоритетів для учнів старших класів у 55% випадків зазначена цінність послідовно посідає п'ять перших позицій, а в 34% опитаних – першу позицію за шкалою Рокича. Виявлено також різні індивідуально значущі типи уявлень старшокласників про цілі та цінності життя. Одержані дані свідчать також, що фактори соціокультурного середовища певним чином впливають на формування уявлень учнів про людське життя як цінність. Якщо в підлітковому віці визначальну роль відіграють фактори мікросоціального середовища (наприклад, гуманістична атмосфера сім'ї), то для старших учнів зростає значення макросоціальних факторів. У них спостерігається орієнтація на цінності, які домінують серед молоді в суспільстві і які пов'язані з економічною, політичною та соціокультурною ситуаціями в країні.

За результатами дослідження визначено психолого-педагогічні умови формування уявлень про цінність життя. Так, встановлено, що здатність до абстрагування уявлень про живе та його властивості від конкретних його носіїв є важливою психологічною передумовою формування гуманістичних цінностей (від уявлень про життя, які є підґрунтям висновку про єдину природу всіх форм життя, а без цього, як відомо, неможливо сформувати уявлення про унікальність та цінність життя і самої людини). Педагогічним забезпеченням виховного процесу у цьому напрямку є цілеспрямована робота з розширення обсягу уявлень учнів про різноманітність та єдність різних форм життя, поглиблення понять про характерні особливості представників світу живої природи. Основою емоційного прийняття згаданих уявлень виступає позитивне ставлення до життя іншої істоти, духовного світу людини, поєднання цього розуміння із здатністю до співчуття, співпереживання. Одним із шляхів формування позитивно-емоційного особистісного ставлення до життя іншого є використання у виховній роботі методів і прийомів, спрямованих на розвиток емпатійних здібностей: надання посильної допомоги людям, догляд за тваринами та рослинами, виявлення позитивних прикладів з художньої літератури, кінофільмів,

звертання уваги на зразки поведінки референтних осіб, зосередження зусиль на формування морально-психологічного клімату референтного середовища в цілому. Дані, одержані на констатувальному етапі дослідження, покладено в основу розроблюваної методики педагогічного впливу, добору засобів виховання, спрямованих на розвиток у школярів екологічних і гуманістичних цінностей.

Вагомим напрямком виступає також формування у молоді повноцінних уявлень про життя як цінність і тих особистісних утворень, що реалізують ціннісне ставлення до себе, до природи, до світу і визначення свого місця в ньому.

Список використаної літератури:

1. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії : монографія. Черкаси, 2008. 608 с.
2. Лекції з історії світової та вітчизняної культури / За заг. ред. А. В. Яртіся, С. Н. Шендрика, С. О. Черепанової. Львів, 1994. 496 с.
3. Лукашевич М. П. Соціалізація. Виховні механізми і технології. К., 1998. 112 с.
4. Сковорода / Сост. Щедровицкий Д. В., Цыплаков П. Н. Переиздание. М. Издательский дом Ш. Амонашвили, 2004. 234 с.
5. Столяренко О. В. Виховання у школярів ціннісного ставлення до людини: теоретичний та методичний аспекти: [Монографія]. Кн. 1. Людський вимір : історія, минуле і сучасність. Вінниця, 2017. 558 с.
6. Хабермас Ю. В поисках национальной идентичности. Философские и политические статьи. Донецк, 1999. 123 с.
7. Юрий М. Т. Етногенез та менталітет українського народу. К., 1997. 237 с.

Фадєєва Т.Ю.,

*кандидат географічних наук, викладач,
спеціаліст вищої категорії ВСП "Вінницький
торговельно-економічний фаховий коледж ДТЕУ"*

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ МЕНЕДЖЕРІВ З ТУРИЗМУ ЗАСОБАМИ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ

Система освіти, активно використовуючи досвід країн з ринковою економікою в підготовці фахівців, істотно відрізняється від тієї, що була ще 7-10 років тому. Нині професійні знання кожні п'ять-вісім років необхідно оновлювати, і тому одне із завдань вищої школи полягає в тому, щоб навчити майбутнього фахівця адаптуватися в умовах праці, що змінюються, постійно оновлювати свої професійні знання, вчитися новому. Для цього